

XII

Було вже з полудня, коли їмость доїздила до перестанку Занозова. Сльота припинилася, небо прочистилося, лиш час до часу налітали ще хмари невеличкі й розливалися по землі рясним дощем. Ніби викапували вже останки небесної води на землю, хоч вона мала вже тої води аж поза вуха. Та не лиш земля, але здавалося, що й сонце від цієї сльоти та промокло наскрізь; геть затеряло свою силу і вряди-годи завмирало. Як тільки небо прочиститься, то воно світить і гріє. Як же заступить його найменша хмарка, ого, вже завмерло. Студений вітрець потягає, настає холод, неначеби там не лишилось ані знаку з теплого сонечка. Отак завмирає ранньої весни бджола в тіні. Летить вона проти сонця, бринить весело, як же залетить у тінь, дивись, уже закостеніла. Сяде на листок та й труп бездиханний.

На перестанку зліз із їмостю якийсь жид, гарно одягнений, з чорною бородою, з підстриженими пейсами. До нього причепився молодий парубок, загорнений у кожусі, а верх кожуха чорний сардак. Сардак був так туго натягнений на кожух, що на плечах морщився, а рукави відставали на боки й не могли в ліктях згинатися. Парубок із батогом підбігав за жидом і приповідав:

— А чи не з Вороничів?

— Ні! — відповів жид, не обзираючись.

— А може, таки з Вороничів? — допитувався парубок. — Бо тут фіра на вас чекає.

— Я маю свою фіру, дай мені спокій!

Парубок став і оглядався заклопотано на всі боки. Їмость догадалася, що це буде фірман від Галі.

— Я з Воронич.

Парубок поглянув на неї й усміхнувся. Він був у баранковій шапці, насуненій аж на брови.

— Може бути?! — сказав таким голосом, що треба було догадуватися, що “може бути”, а “може й не бути”.

Але поїзд рушив, а парубок знявся на пальці, натягнув шию й заглядав до кожного воза. Створив рот і з якимось острахом водив очима за пробігаючими возами.

— Та чого ти ще стоїш? Не віриш мені?

Парубок відповів аж тоді, як поперед його очі промайнув послідній віз:

— Ну, а панотець же де?

— Видиш, що нема.

— Шкода! — сказав парубок і, очевидно, хотів ударитися руками об поли, але не досяг, бо рукави не пускали. — А ми всю надію мали.

— Та хто ми?

— Люди в селі. Хотіли видіти панотця з таких далеких сторін.

— Чого ж ти хотів від жида?

Парубок знов поглянув цікаво на їмость і всміхнувся:

— Я гадав, що це буде панотець.

— Тобі що таке? Та з бородою панотець? — дивувалась їмость.

— А чому ж би ні? З таких далеких сторін. Ось Буковина під боком, а відти приїздить до міста на ярмарок попи такі бородаті, аж ну!

Приглядався їмості цікаво й усміхався. Так і видно було, що він би дуже радо побалакав собі з їмостю.

— А ти не витріщайся, але забирай пакунки.

Коли парубок завважив, що їмость оглядає здивовано віз, то обізвався:

— А в нас є повуз, лиш тепер нема й гадки ним їхати. Коні би не витягли, таке болото. Ще найлегше би їхати саньми, бо санка не поринає так у болоті. Коли ж бо тут коло колії та не знати якого лиха понасипали каміння. Так попсували дорогу, що не дай господи! У сухе не поїдеш, бо камінь стирчить, як кінські голови, а випаде сльота, то дивися, а дорога перевернулася: болото зверху, камінь насподі. Дорога ніби гладка, а возом крутить, аж скрипить. Але то байка, коби добитися до гостинця, там за гостинцем то вже дорога наша, камінчика нема й на лік. Та най їмость сідають!

Їмость оглядала віз і не знала, з котрого боку вилізати на нього. Це була маленька дерев'яна скринька на чотирьох колесах, а приступу до неї не було нікуди.

— Осюди спереду, — показував парубок. — Най їмость зіпруться на коня.

— Так же?!

Дорога дійсно перевернулася. Зверху чорне болото, густе, лиш там, де повинна бути колія, виднілися дві смуги рідкого, розробленого водою болота. Зате насподі, закриті від людського ока, чатували каменюки на колеса й підкидали їх угору. Коні спотикалися, віз скрипів, колеса гримали, а болото шуміло.

“То це той „інни сьвят”? Та й поганий же він!” — думала собі їмость, нагадуючи Галині похвали на Занозів, їмость не привикла до таких доріг. Бачила досі лиш піскові дороги й гостинці. На пісках же сльота не псує так доріг. Хіба що місцями змиває пісок та лишає водяні калабані, але зрештою пісок від дощу стає тугіший, а через те дорога твердша.

— А мені Ілько, — хвалився парубок.

Обернувся лицем до їмости, а плечима до коней та й не міг здержатися від сміху. Його дуже кортіло побалакати з їмстю з таких далеких сторін. Він стільки наслухався від Гандзі про бойків, що хотів доочне переконатися, чи те все правда, що вона розповідала.

— Хоч ти Ілько, та дивися до коней, бо ще заїдеш у рів.

— Е, ні! Вони додому йдуть просто, — відповів Ілько, але все-таки подивився на коні. Потім подумав хвилику та й говорив далі:

— А панич хотіли їхати зо мною по їмость, та й потому обрадилися.

Думав, що нею звісткою спонукає їмость, аби з ним розмовляла. Але їмость подумала собі тільки: “Бідний, боявся матері!”—та й мовчала, їй зробилося жаль Славка, й вона посумніла.

Ілько ж, як помітив, що розмова не зав'яжеться, то обернувся до коней і також мовчав, їхали так доброї чверть години, їмсті навтямилася така повільна їзда.

— А далеко ще?

Ілько борзенько обернувся до неї:

— Осьде перед нами гостинець. Переїдемо його впоперек, та й там уже наша дорога. Буде легше: каміння нема. Якби так сухо, то ми би вже давно були дома. А так прийдеться ще з годину їхати.

Отже, показалося, що було легше лиш сидіти на возі, натомість для коней, хто знає, чи не було тяжче. Віз загряз по самі осі та й хитався, мов човен на воді, а коні западали по самі коліна в болото. Не було найменшої надії приспішити ходи.

— А оце вже наші поля, — Ілько показав батоном праворуч.

Їмость побачила нивки з обмоклими, облизлими кукурудзами. Вони попускали додолу зів'яле листя та й виставили голий лабуз, ніби просушували своє жовте тіло, познімавши одяжу. Їмсті самій зібралосся на балакання з нудьги.

— Ще кукурудзи в вас не збирали?

— Котра рання, то зібрали, а котра пізня, то ще ні. А їмость свою вже зібрали?

— У нас не садять кукурудзи.

— Та й у нас ні.

— А от.

— Сіють. То сіяна, не саджена.

— Та спромогаються люди так далеко гній возити?

— А де ж це поле виділо гній? Тут ще гною не було, відколи воно. Правда, кукурудза уродить і на гною, може, ще ліпше, як без гною.

Вона ж родила без гною через те тільки, що була неписьменна та не дочиталася ще господарських книжок, що кукурудза потребує гноєного ґрунту. Як прочитає, то не схоче родити!

З такою розмовою доїхали аж до села. Їмость ахнула, побачивши його. “Такий це інни сьвят?!” Ціле село на одній купі, в якімось величезнім ярі. Вулички вузьенькі, круті, хати — стріха в стріху, плоти високі, обліплені гноем чи болотом. Западня.

— Сумно в вас, — сказала їмость.

— То лиш у сльоту так; як сухо, то веселіше.

Під плотом стояв хлопчик із торбинкою через плечі, з одною босою ногою та й плакав.

— Чого плачеш, хлопчику? — запиталася їмость.

Намість хлопчика відповів Ілько:

— Це школяр. Іде додому та загубив один чобіт у болоті. От як онде стирчить із болота!

Ілько показав пужалном на дорогу:

— Іди ж йому подай!

Ілько зліз із воза, схопив чобіт за вухо й витяг його разом із купою болота.

— Бери, Андрійку, чобітки в руки, так борше зайдеш.

А Андрійку, як тільки переконався, що Ілько вже на возі та не так хутко злізе, то крикнув за ним:

— А ти нащо везеш жидівку?!

Ілько помахав на нього батогом:

— Ой! А цить же! Та то їмость!

— То така стара їмость? У такій великій хустці, як жидівка!

— Чекай, чекай! Ще я тебе колись зловлю! — крикнув йому навздогін Ілько та й тішився, що хлопець назвав їмость жидівкою.

На ганок проти їмости вибіг Радович із кріслом, Приставив крісло біля воза та й балакав без упину:

— Цілую руці! Га-га! Такі несподівані гості. — У нього всі гості називалися несподіваними. — Вкінці, каже мені Галя: “Та то вже час, аби мамця приїхали”. А то така сльота!.. А вкінці, чи там також були такі дощі?.. До нас сьогодні прийшов якийсь жебрак... кажу вам, мамцю, укінці, такий заболочений, лиш йому очі світяться. Такий мені жаль бідолашного. Вкінці... а татко чому не приїхали? Ми хотіли дождити на мамцю з обідом. “Укінці, — каже панна Броня, — мусимо заждати”. Але ждемо годину, другу, нема мамці. Вкінці, каже Галя: “Певне, мамця приїдуть аж другим поїздом”. Укінці... чи знають мамця? У нас була така велика індичка, та й учора відкусила їй свиня голову. Вкінці, запхала голову до хліва, а свиня відкусила. Галя трохи не плакала з жалю. Укінці, відколи Славко в нас, я ще не був у місті. Така кепська дорога! Вкінці, навіть по панну Броню посилаємо коні, бо годі пішки зайти. А Петро Курандас — уже небіжчик. Е!.. Та мамця його не знали. Вкінці, він іще молодий чоловік. А багач... Але, вкінці, тут є ще більші багачі. Не знаю, чи мамця люблять пляшкове пиво. Вкінці, може, вже сквасніло. А Славко дуже добре грає преферанса. Вкінці, де він так навчився? О, небоже, оженимо, оженимо. Я думав, що татко приїдуть; хотів порадитися в одній справі. Вкінці, жадає від мене Гафія Курганюк метрики... Мамця не знають Гафії. Е, то дівчина...

— Єзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, мене вуха болять, — перебила Галя.

Але Микольцю не переставав. Він тішився. А як собака з утіхи відчуває непереможну

потребу махати хвостом, так він відчував потребу махати язиком. Помагав їмості роздягатися й не вгавав балакати. Відносив її одіж до шафи, держачи в протягнених руках, обережно, буцім якусь склянну посуду, що боявся, аби її не збити, або буцім якусь нечистоту, що боявся, аби нею не покалятися. За кожним разом, знімаючи з їмості одіж, схиляв голову, ніби кланяючись. Але балакав і балакав.

— Та хоч не гадай безперестанку “вкінці”!

— Перепрошаю: нарешті! — поправився Микольцьо й балакав далі.

Намість “укінці” говорив уже “нарешті”, а як помилився, то перепрошав.

Як їмость віталася зо Славком, то Микольцьо не дав їй ані слова промовити. Посадив її на крісло, бігав кругом неї, держав руки на животі й тер одною об одну, немов змерз, а при тим раз у раз нахилився, буцім кланявся, їмості здавалося, що в нього живіт болить, коли він його тисне водно руками. Вона не слухала його промови, водила тільки очима, щоби приглянутися панні Броні. Але Микольцьові слова, що ляглися з його рота, як вода з потоків, заглушували її. Неначе хтось клепає косу над її вухами.

“Зіпращи, голова може розболіти!” — подумала їмость. Глипала в той бік, де стояв Славко з Бронею, і не могла з них нікотре добре оглянути, бо Микольцьова промова розбивала її увагу на прах. Лиш вряди-годи вдавалось їй визволитися трохи з-під того клепання й тоді бачила, що ті обоє діють.

Славко стояв біля вікна переляканий, споглядав деколи винувато на матір і зараз спускав очі вдолину. Думав тепер над своїм забобоном, чи він йому заподіє ще яке нове лихо, чи вже дасть спокій. Повинен би вже дати спокій. Адже мучив Славка без упину через такі довгі літа, то тепер належався б заслужений відпочинок. Воно буцім на те й виходило, бо саму женячку вважав Славко ні за що інше, як тільки заплаатою душевним спокоєм за стільки літ гризоти. Та хоч був певний, бо й суджена його переконувала, що що женячку проти його волі ніхто не годен розбити, то все-таки боявся забобону. Кілько ж разів переніс він на собі гіркі приклади, що забобон вискакує з-за вугла несподівано, крадьки та завдає біль саме тоді, коли ждалося солодощів?!

Ніхто не годен розбити цієї женячки?! А припадок? Який-небудь інклюз!

Правда, Славкові залежало дуже на тим, аби та женячка таки відбулась, отже, проте, однак ані не веселився надто нею, ані не горював. Уважав її за конечний, логічний наслідок до теперішніх невдач. Чи він любив свою суджену, то об цім спершу зовсім нічого не знав. Тепер переконаний, що її любить, але зразу навіть не бачив її добре. Усе якось так складалося, що не мав нагоди докладно їй придивитись.

Як лиш сюди приїхав, то передусім почув страшний брак місця до порпанья ямок. Опісля мав клопіт із тими видуманими свідоцтвами. Бо хоч Микольцьо дав йому слово честі, що не скаже про це Галі нічого, отже таки не втерпів. А властиво, не так, щоб сказав це Галі з нетерплячки, лиш забувся і нехотячи вимовився. Одно з другого само вийшло. Бо як розповідав Галі, що при його реверенді обірвалися три гудзики, то зараз потім мусив сказати, що Славко не має жодного іспиту. Яка сполука думок могла бути поміж іспитами й гудзиками, це годі вгадати (може, слово “три”), досить того, що коли Славко йому за теє докоряв, то він розклав руки, перекинув голову на лівий бік, підніс брови вгору, а спідню губу віддув і промовив:

— Вкінці, я тому ніщо не винен, то якось само одно з другого вийшло.

Галя докучала Славкові з тої причини, але попри те не вгавала його заохочувати, щоби женився з Бронею. Славко ж не тільки що не мав відваги про це подумати, але надто, коли брак іспитів дійшов до загального відома, то соромився навіть поглянути Броні в очі, хоч вона за ним сильно обстала й переконувала Галя, що всякі іспити — це одна велика марниця. Пробувала навіть на самоті переконати про це самого Славка, може бути, що хотіла в цей спосіб прихилити собі його серце. Отже опріч сорому, не викликала в нім інакшого почування. Тоді, одного разу

вечором, коли Славко сидів із Бронею на самоті, раптом загасло світло.

— Але ж, пане Славку, що ви собі думаєте?! Ви помиляєтесь, я не така! — заговорила Броня переляканим голосом.

Славко перелякався ще дужче. Не розумів, чого вона хоче від нього, бо він за той час ані порушився з місця, та й Броні було далеко ближче до світла, як йому. Він виправдувався, що це допевне муха загасила світло, а коли це не допомогло, то він уступився від Броні до другої кімнати. Таємниця тої наглої темряви лишилася для Славка нероз'ясненою й по сьогоднішній день.

Але потім... потім, замість ямку порпати, ходив Славко до школи. Зразу з Галею, опісля ж сам-один. Як настала сльота, то їздив по Броню. А зрештою, Краньцовська дуже добре знає, як то було. Мужчина такі речі не вмє так складно розповісти. Вийшов з того лист до родичів, та й годі.

Плече в плече зо Славком стояла Броня, майже дорівнювала йому зростом. Почерез те ненастанне Микольцьове клепання могла їмость тільки завважити, що Броня в червоній блузці, з чорним лискучим волоссям і з чорними очима. Вона тими очима ніби тулялася до їмости, коли на неї дивилася. Вони буцім ніколи не кліпали, не заплющувались, лиш заєдно дивилися. Неначе Броня чогось дожидала, чи радше наслухала, як хтось їй чухає по спині. А те чухання та ніби справляє їй невеличку приємність і невеличкий біль.

“Чи не цими ж ти очима зловила Славка? Та й умієш ти, небого, дивитися ними наскрізь через людину!” — подумала їмость, як лиш настала маленька просвітна хвилинка в її голові від Микольцьового клепання.

— Єзус! Марія! Спаментай се, чловече! Перестань уже, Микольцю, — закричала Галя, зриваючися з крісла.

— Перепрошаю! Нарешті, нарешті... — відповів Микольцьо й клепає далі.

Галя приступила до Броні й щось їй шепнула. Тоді Броня справилася йти до Микольця.

Ішла випростована, неначе той “хтось” не переставав їй чухати спину. Ішла поволі, широкими кроками, їмость догадувалася з цього ходу, що в неї довші ноги, аніж звичайно в жінки. А ще як Броня приблизилася повільним кроком до Микольця й з повагою доторкнулась його плеча, то їмость угадала, що Галя вдавала Бронині рухи на храму в Вороничах.

— Отче! Будьте ласкаві. Адже пані добродійка, може, потребують самі що нам сказати, — сказала Броня поволі й виразно, ніби кожде слово мало якесь важне значення, а при тім легенько всміхнулася.

Але той усміх на її обличчі щезав сам непомітно без її волі, ховався десь, як ховається ручай під лід, коли він в однім місці проломиться. По тій усмішці лишалося тільки й знаку, що маленечкі ямки на краю уст, там, де зачинаються губи. Отже її ті ямки говорили радше про якесь горе, як про веселість.

Їмости стало ясно, для чого Галя завсіди намагалася говорити поволі й для чого так раптово переривала сміх. Удавала Броню, але вдавала нездарно.

Микольцьо перестав, якби ножем відрізав:

— А так, так... укінці... перепрошаю: нарешті... прошу дуже!

Відступився від їмости й пішов до Славка.

“Це в вас найважніша особа, ви її всі слухаєте”, — подумала їмость.

Тепер із черги хвалилася Галя перед матір'ю новою обстановою в хаті. Їмость же хотіла передовсім потішитися малою Олею. Показалось, одначе, що Оля спить. Галя знов одержала першенство з своєю обстановою. Водила їмость по всіх покоях і хвалилася. Броня не відступала її й ставала їй у пригоді, піддаючи доладне слово, коли Галя спинялася в розмові й тріпала рукою, силуячись нагадати собі забуте слово.

Помешкання було обширніше, як у Вороничах, меблі всі нові. Тільки стояли порозкидані, без порядку, бо Галя подобала з удачі на свого батька та й не могла ніяким способом завести лад у

своїм помешканні. Їмость оглядала все й розмовляла з Галею, але попри те посвятила всю свою увагу на обзорини Броні.

“Трошки застара для Славка, — подумала їмость, — але непогана”.

Броня держалася цілий час дуже поважно. Така повага була їй зовсім до лиця, вона виходила в неї зовсім природна, не силувана. Хоч балакуча, то однако розмова їй не веселила. Здавалося, що всякі радощі приймає з якимось болем. Усе нагадувало на те: і той усміх, легко пропадаючий, і той дотик чорними очима, буцім ніколи не кліпаючими. Неначе говорила: “Радо віддамся всякій приємності, але вона викликає в мені біль”.

“Чи не цим саме ти з’єднала собі Славка”, — думала їмость і, розуміється, помилялася, бо Славко не приглянувся навіть добре своїй судженій перед тим. Полюбив її аж після того, коли переконався, що це одинокий спосіб визволитися з своєї неволі.

Галі, очевидно, залежало на тім, щоби їмость іще сьогодні приступила до обговорення справи. Бо коли по вечері їмость до цього не забиралася, то Галя сказала таки просто:

— І що ж, мамцю, скажете на Славкову женячку?

— Поговорю з ним. Ходи, Славочку, на хвилику! — відповіла їмость і встала, щоби вийти до другої кімнати.

Але видко було, що обі приятельки змовилися не лишати Славка на самоті з матір’ю, бо обі як на команду встали й пішли за Славком. Навіть Микольцьо пустився йти, але його завернула Галя. Схопила за обі руки й у дверях задержала.

— Вруць се’ (Вернись (Пол.)), Микольцю, це не твоя справа, ти се на тем не розуміш.

Славко став собі в тіні там, де було найменше світла. Зараз біля нього сіла Броня, а насупроти них — їмость із Галею.

— Сідай, Славочку! Чого стоїш? — питалася їмость.

Хотіла видіти його в світлі. Але Славко намість сідати приступився тільки ближче до Броні й зловився руками за поруччя від її крісла.

“Боязливий жених!” — подумала їмость, і зробилося їй трохи смішно. Через те промовила, ніби жартуючи:

— Скажи ж нам що на себе!

Славко натис на поруччя так міцно, аж крісло разом із Бронею задрижало.

— То ми... писали, — обізвася Славко, перехилився через поруччя і знов випростувався.

— Я читала, але хотіла би-м з тебе щось більше почути.

Крісло зателіпалося так міцно, аж Броня мимохіть відвернула голову й глипнула Славкові в очі. Він якось дивно хитав головою, неначе намагався з усеї сили щось проликнути, а те “щось” застрягло в горлі й не хотіло ані досередини, ані надвір. Броні повіділося, що не стань вона йому тепер до помочі, то він, проковтнувши те “щось”, крикне: “Я тому нічого не винен, то ці обі мене присилували!”

Лиш із боязні перед такою розв’язкою справи зважилася Броня вже тепер заговорити, хоч постанова в неї була зовсім інакша. Думала вдавати перед їмостью дуже смирну й не обзиватися доти, доки сама їмость цього не забажає. На це діло вивчила навіть Славка, як і що має говорити, але він, очевидно, пролик тепер мовчуна й удавився. Хоч нерадо, а все-таки мусила Броня свою смирність відставити набік. Отже їмость не взяла їй цього за зле. Бо як тільки вздріла такого боязливого жениха, то хоч зразу це її смішило, то опісля стало їй його жаль. Вона й сама була б йому пішла на підмогу, коли би це було можливо.

— Та ми, прошу пані добродійки... — зачала Броня трохи несміливо, однако ж зараз по кількох словах набралася знову свого звичайного спокою й певності, — та ми... а властиво, пан Славко освідчився мені, і я його прийняла.

Славко перехилився через поруччя, потім випростувався, а вкінці голосно подув носом і

потермосив кріслом.

“Бідолашний! Аж легше зітхнув, що вона за нього відповіла”, — подумала їмость і мимохіть почувала в своїм серці вдяку для Броні.

— То все дуже красно, панно Броню, але я довідалася, що ви, пані, завзята полька, боюся, щоби з цієї причини не було коли між вами яких неприємностей... Не знаю, чи то буде для Славка вигідно відцуратися своєї родини, адже пані знають, що його батько — священник...

— Але ж, пані добродійко, змилюйтеся! — перебила Броня й зложила руки, як до молитви. — Хто ж би такі речі міг навіть подумати?! Пан Славко не тільки не потребує кого-небудь відцуратися, але противно... противно... Зрештою, ми з паном Славком про це розмовляли. Я дуже радо зміню для нього обряд латинський. Ми змовилися, що аж по шлюбі, а саме через те, що в нас була така постанова, аби я вистаралася для пана Славка о посаду урядника при завдатковій касі. Це для мене легко прийде, бо я через інспектора й старосту найду послух у дирекції. А як зміню обряд, то, знаєте, пані добродійко, все воно не так. Коли ж від мене зажадає мій суджений або хоч би його родина, щоби я змінила обряд перед шлюбом, то я зроблю це, не надумуючись ані хвильки. Прошу пані, мій батько змінив грецький обряд задля моєї матері, чому ж я не мала б це зробити задля свого мужа?

Галя аж очі витріщила, таке почувши. Своїм вухам не вірила. Вона зловила тепер Броню на брехні. Або тепер брехала, або збрехала ще тоді, як розповідала Галі, що її батько був чехом і що вона властиво називається “Смаржак”, а не “Смажак”. Невже ж тутешні мужики мали би рацію, прозиваючи Броню “табакою” через те, що слово “смажек” означає висушений у печі назелено тютюн?! Галя набралася до Броні такої віри, що ніколи не була би подумала, що вона та може також брехати!

— А я завзята полька? — говорила Броня далі та й усміхнулася, але усміх так само несподівано сцез, як і об’явився на її обличчі. — Я завзята полька? Був такий час, що я мусила нею бути. Інакше я ніколи не була б іменована сталою вчителькою. Але тепер, прошу запитатися ласкаво Галі...

— Але ж, мамунцю, панна Броня найбільша наша пшияцюлка’ (Приятелька (Пол.)), — поквапилася Галя потвердити Бронині слова.

Їмость задумалася. Вона мала більше замітів проти Броні та й то замітів досить терпких і неприємних. Отже важилася, чи виходити з ними. Всі стояли по стороні Броні, чому ж би їй виступати проти неї? Їй, що, властиво, почувала до Броні вдяку за те, що вона прихильна для Славка. Таку саму вдяку, як тоді на храму для Вишневички за те, що Вишневичка заговорила до її сина, як до скінченого інтелігентного чоловіка. Одначе... одначе... Краньцовська. Їмость нагадала собі, з яким завязком клала їй Краньцовська на серце, щоби не занедбала справи. “Коли ви мати... коли ви любите свого сина... вона ж йому не під пару... чи вже Славко ліпшої не варт?” Ці слова Краньцовської обзивалися їмості в грудях. Невже ж вона не мала б відваги звідатися докладно про все?!

— Бачу, панно Броню, що ви за Славком дбаєте, — обходила їмость подалеки, — але повірте мені, старій жінці, що треба й за собою подбати. Мужчини всі однакі. Вони люблять жінок, поки жінки молоді, а як лиш жінка трохи поморщиться, тоді шукають собі інших. Чи не застановлялися пані над тим, що Славко не буде ліпший? Мужчини так борзо не старіються, як ми...

— Ах, пані добродійка думають про наш вік? — догадалася Броня.

— Так, панно Броню!

— В таким разі, позвольте, пані добродійко, сказати мені пару слів.

— Прошу дуже!

— Я не тільки думала над цим, але й обговорювала з паном Славком цю справу дуже докладно.

Тепер Славко витріщив очі й дивувався, що вона так гладко бреше, бо він не говорив з нею про літа ані одного слова.

— Правда, — розповідала Броня, — я молодша від пана Славка ледве кілька місяців...

Коли би жив і був тут той піп, що її хрестив, був би також витріщив очі й дивувався, що вона так гладко бреше. Бо вона не то що не була молодша від Славка кілька місяців, але була навіть старша від нього півтора року.

— Але нехай пані добродійка скажуть щирю правду, чи відповідно було би для пана Славка женитися з дитиною? Адже пані добродійка мусять так само добре знати вдачу пана Славка, як я її пізнала. Хоч пан Славко тут між нами й слухає нашу розмову, то я таки не вагаюся сказати при нім, що мужчини з ліпшим серцем я ще в своїм житті не стрічала. Не знаю, кому чи чому має завдячити пан Славко свою вдачу, чи свому походженню, чи вихованню, але те можу напевне сказати, що ліпший мужчина під сонцем не знайдеться.

— Славку, поцалуй йон!' (Поцілуй її! (Пол.)). Адже чуєш, як вона тебе хвалить! — крикнула Галя. Але Славко потермосив кріслом і гладив поруччя від крісла так міцно, аж воно засвистало.

— Мені вистачить, як пан Славко щось доброго про мене подумає, — сказала Броня, взяла його руку з поруччя й притиснула її на хвилю до свого лица. — І, власне, це його добре серце може йому зашкодити. Бо пан Славко, опріч жінки, потребує щирого приятеля. Потребує такої людини з досвідом, щоби любила його й опікувалася ним не тільки як жінка, але також як рідна мати. Чи вдасть любити так пана Славка панночка молода, що, опріч забави, ще нічого в житті не мала нагоди навчитися, панночка, що потребує ще сама проводу й опіки, то за це не можу ручити.

Їмость трохи не притакнула Брониній промові. Ці слова неначе були вичитані з серця їмостиного. Але Краньцовська... Краньцовська... Адже це жінка постороння. Що би їй залежало на тім, чи Славко побереться з Бронею, чи ні? Та й вона знає докладно Броню. Отже-таки нічого доброго про неї не сказала. А радше... радше... тільки як їмості промовити це слово до Броні? Завдати їй такий біль, коли вона так Славка пізнала й так його любить!

— А тримайся, хлопче, тримайся!

Це промовив Микольцо. Стояв у дверях і махав кулаком на Славка. Галя схопилася, зловила свого чоловіка за рамена і випроварила до другої хати.

— Прощу тебе, вступися! Ідзь до дзєцка!' (Иди до дитини! (Пол.))

Зачинила за ним двері й заціпила на гачок.

— Прощу говорити, — обізвалася до їмості. — Уже тепер не прийде. А то непосидючий: хвількі не може витршимаць!

Коли б Галя не була промовила “прошу говорити”, то хто знає, чи їмость була би так хутко зважилася на слово. А так Галина принука заставила їмость обізватися не надумуючись. Коли ж уже раз зачала говорити, то мусила кінчити, хоч це їй було дуже неміло. Воліла би була здержатися до завтра з цією мовою.

— Я ще одну річ мала вас, панно Броню, запитатися. Знаєте, панно Броню, в таких справах не можна забавлятися в ніякі тасмниці, треба вивести все на чисту воду. Для того не погнівайтесь, коли моє питання буде для вас трохи неприємне. Я не маю наміру нікого ображати, але ви самі, панно Броню, мусите признати, що я, як мати, маю попросту обов'язок розвідатися про все. Я чула, не знаю кілько в тім правди... але чи Славко, пані, знає за ваше попереднє життя?

Броня трохи зчервонілася й спустила очі в долину. Але лиш на одну хвилину. Потім знову піднесла очі на їмость і дивилася на неї зовсім спокійно. Тепер же їмость не могла витерпіти її погляду й відвернула трохи голову набік.

— Я це розумію, пані добродійко, що вашим обов'язком є про все розвідатися, — говорила Броня спокійно, а все-таки далеко тихше, як перед тим. Буцім боялася, щоби хто з сусідньої кімнати не підслухав їх розмови. — І так само, як перед паном Славком я не робила ніякої

таємниці з мого попереднього життя, так не думаю робити таємниці перед панею добродійкою. Я висповідалася зі всього перед паном Славком, і він мені простив мої гріхи. Не хочу себе виправдувати; може бути, що я провинилася, але я тоді жила в таких обставинах, що годі мені було інакше поступити. Я, прошу пані добродійко, кругла сирота, я лишилася змалечку без ніякої опіки, мусила розуму набиратися сама своїми силами. А надто, прошу пані, я була би втратила хліб, коли б була зважилася супротивитися підмові. Та кілько я була причасна до того гріха, це мені тут не подобає казати — це занадто речі інтимні, — однак ж я все розповіла панові Славкові, й нехай він тут засвідчить, чи мій поневільний поступок кидає зле світло на мій характер.

Зупинилася на хвилику, ніби дожидаючи Славкового слова, її очі над усяке сподівання закліпали, а вона їх витирала хустинкою. Отже Славко мовчав. Він чув від неї страшну історію про те, як шкільний інспектор її знасилував, один-однісінький раз, як вона потім думала собі смерть заподіяти, як налагодила собі трійла з сірників, але скляночка з отрутою розбилася, й нічого з того не вийшло. Як потім хотіла віддати під суд того ж інспектора, але їй загрозили втратою вчительства. Чув це все Славко від неї та, може, й вірив. Отже тепер не здогадався промовити за нею хоч одно слово. Не здогадався сказати матері, що він, довідавшись від Броні про ті інтимні гріхи, простив їй, бо переконався, що вона неповинна.

“Та й йолоп же ти!” — подумала Броня й говорила далі.

— Я вчителювала на селі, сама-самісінька, молода дівчина, без досвіду, без ніякої оборони. А він, мій ворог лютий, узявся мене підмовляти. Коли ж я на це не хотіла пристати ніяким світом, то він послужився своєю фізичною силою, щоби мене зломити. Я хотіла віддати його до криміналу, але що ж би з того було вийшло? Що сталося вже, вернутися не могло. Я була б втратила посаду, а він — хто знає, чи не викрутився б якось. Так маю хоч тільки з того, що той тяжкий ворог мій боїться мене та все зробить для мене, що забажаю. І коли би тепер пан Славко був готовий виконати свою постанову й обняти посаду урядника при касі, то я би кожної хвили була іменована вчителькою в тім самім місті.

Послідні слова сказала буцім віднехотя, буцім не мала наміру показувати їмості, що вона забезпечила вже прожиток для себе зо Славком.

— Я привела на світ дитину, — говорила Броня ще тихішим голосом, як досі. — Пан біг її забрав. Але пляма лишилася на мені, це не перечу. Люди не дивляться на те, чи я сама собі рану завдала, чи хто інший мені заподіяв, але кажуть, що є рана на тілі. Кожний тепер може мені дати догану, а я не маю чим оборонитися, бо не годна перед кождим розкрити свою душу. Перед одним тільки чоловіком я її розкрила, й той чоловік сказав, що хоче мене мати своєю. Переконався, що я для нього щира й лишуся такою до смерті...

Знов ті очі, що, здавалося, неначе вони ніколи не зажмурюються, закліпали, а Броня їх витерла хустиною. Говорила тепер щиро, й повиділось їй, що вона зіправди має постанову лишитися Славкові вірною до смерті, хоч інспектора впевняла, що йде заміж на те, аби мати покришку. Бо приходилось їм обоім уже дуже скрутно. Хотіли їх знов розлучити, перенести на іншу посаду або його, або її. Та, розбалакавшись перед їмостю, надумалася, що вже час їй піти на спочинок, плюнути на всіх інспекторів і лишитися при Славкові.

Та самісінька щирість обгорнула й їмостину душу. Нехай би стало перед нею тепер сто Краньцовських, то не спонукали б її до того, щоби запитатися Броні, чи це правда, що вона ту дитину задушила. Та не тільки то. Вона цієї хвили була б дуже радо поблагословила обох: нехай діється те, що мусило діятись. Але Броня сама провинилася, що так не сталося. Говорила далі, зовсім без потреби.

— Хоч пан Славко вже повнолітній та може сам собою запоряджувати, отже, проте, я не хочу ставати на заваді між ним і його родиною. Коли моя сплямована особа заважує кому... — Вона

встала й приступила до Славка: — ...то я звільняю пана Славка від цієї особи. Нехай пан Славко відречеться цієї особи... — При цім слові обняла його й, глипнувши крадьки на їмость, притулила свою голову до його рамени: — ...та й тої дитини, що я ношу під своїм серцем від нього!

Ще раз глипнула крадьки на їмость і розплакалася. Плакала щиро. Плакала для того, що без потреби ляпнула дурницю. Бо вона брехала. Ніякої дитини не почувала під своїм серцем. Та й не така вона дурна, щоби допустити до живого наслідку. Попеклася на гарячій, тепер на студене дує. Але ті слова вирвалися їх нехотячи. Вона мала їх приготівані для Славка, а не для його матері. Та в розгарі промови перехопилася. Тепер бачила по їмості, що цею вигаданою нісенітницею все попеувала. Так прекрасно все склалось, а то на, маєш! Одно необачне слово розбило всі надії. Тепер латай наново як знаєш.

“Якого чорта я сказала таку дурницю?” — думала Броня й плакала.

— Але ж, Бронцю, успокуй се! — скричала Галя.

Та й їмость її вговорювала. А Славко стратив рівновагу, лупав переляканими очима кругом себе та й махав пальцями в повітрі, намагаючись зловити поруччя від крісла, що вихопилось йому з рук. Відтак поступився дрібними кроками трохи назад, найшов загублену рівновагу й силувався визволитися від обіймів своєї судженої. Почував тепер у собі обі неприємності: одну ту, яку зазнав тоді, коли на очах Пазі падав з лавки, а другу, коли мучився невивідним сидінням, як Краньцовська його обнімала. Опріч цього всього, горів цілий із сорому перед матір'ю за те, що вона довідалася про його вчинок.

Коли Славкові не вдалося визволитися легким способом, то він таки сіпнувся, лишив Броню на божу волю, а сам, нахилившись, побіг широкими кроками до дверей. Тікав так, як тоді від Краньцовської, коли не вдалось йому виманити від неї поцілунок.

— Славно! Славно! — кричав на нього Микольцьо й плескав у долоні. — Жених, жених! Укінці пиймо пиво! — Налляв дві склянки пива й показував Славкові на густу піну, що аж переливалася через верх. — Як сметана.

Але Славко, все ще похилений, зігнув голову в долину й ударився долонею в потилицю.

— Йой, там таке... — шептав до Микольця й показав зуби, ніби сміявся.

До знаку, як тоді до забобону.

А Броня, витираючи хустиною очі, сіла знову на крісло й читала на їмостинім обличчі, немов на таблиці. “Та тебе, небого, мій син не брав силоміць!” — так стояло там написано.

Але, опріч того, бачила їмость у своїй уяві Краньцовську. Вона стояла за Бронєю там, де перше Славко, й показувала з погордою пальцем на Броню: “Я догадуюся... я знаю напевне, як вона його зловила!”

Броня ж у душі лютилася сама на себе: “Нащо я це говорила? Який дідько заставляв мене так брехати? І як із цієї біди вилізти?”

Всі три мовчали, й усім трьом було на душі моторошно. Броня силувалась щось придумати, щось сказати таке, аби цілу справу заглагоїти. Отже не могла нічого придумати. Про дитину вона вже говорила в секреті Галі, говорила й Славкові, мала навіть намір сказати їмості, але не тепер. Лишила собі цей спосіб добуття Славка аж на самий остаток, аж на той випадок, якби треба було загрозити скандалом. А то з того всього скандал уже єсть, а хісна з цього ніякого.

Але сказати щось треба конче. Може би, так: “Тепер я вже маю досвід, і коли би мене який мужчина хотів узяти силоміць, то я найшла би в собі тільки волі, щоби спротивитись. Одначе супроти просьби того чоловіка, якого я так полюбила, не могла остоятися!” Ні, це також нісенітниця, новий скандал!

Так роздумувала собі Броня й не находила в своїй голові ніякої придатної постанови.

А їмость не могла їй того дарувати, що вона в такий спосіб підійшла її сина. Їмость не знала виправдання на такі речі. Бо й вона любилася та й згадує свого любого й до сьогодні, але до такого

була би ніколи не допустилася.

Найкоротше неспокоїлася Галя. І їй було зразу маркотно, але трохи згоді обгорнула її нетерплячка. Вона була переконана, що мати мусить згодитися, й дожидала лиш на те, аби ця комедія вже раз покінчилася. Як же побачила, що ніхто інший не береться її кінчити, то вона сама взялася до того.

— Ну, мамцю, як же буде? Говорім уже раз виразно, без чулосці (Без сентиментів (Пол.)), — сказала, розсміялася голосно й раптом перервала сміх.

— Та що ж? Я ніщо проти того не маю. Але ти знаєш, що в Славка є ще батько.

— Е, батько! Як мамця скажуть, так буде. Ніби ми не знаємо, що татко зафше ідзе за радою мамці?

— Не дуже так батько мене слухає, як вам здається. От і тепер іще мушу поговорити зо Славком за батька.

А Броня подумала: “Ага! Ти хочеш говорити зо Славком на самоті. Але що ти сьогодні закрутиш, те я завтра розкручу”.

На тім і покінчили, що їмость поговорить іще зо Славком про батька.

Як лиш увійшли до другої кімнати, то Микольцьо прискочив до Броні, вхопив її на руки й підніс догори:

— Го-го! Не дамо дівувати, не дамо дівувати. Вкінці, напиймося пива. Мамцю, дивіться, чиста сметана! А вкінці... перепрошаю, нарешті, як Славко ожениється, підуть до міста та й будуть проходжатись отак попід пахи. — Загнув праве рама'я та й ходив по хаті військовим кроком, показуючи, як Славко походжатиме з Бронею. — А вкінці, ми з Галею приїздитимемо до них два-три рази на тиждень. Повозкою, повозкою, добрими кіньми. — Удавав їзду, бігаючи по хаті. Отже повозки не міг удати, вдавав лиш доброго коня, намагаючись зігнути шию в каблуку. — А вкінці... перепрошаю, нарешті, для нас має бути завсіди прилагоджене добре пиво. Цілий Окоцім, ціле Пільзно! Вкінці, поп'ємося, як секретар від ради повітової. Знають мамця, чудовий чоловік, чудовий!

Став розповідати їмості, які мав пригоди той секретар по-п'яному, потім зійшов на те, що він чобіт не носить ніколи, лиш черевики, що Галя перестала на сніданок пити каву, а п'є лише гарбату, бо не хоче бути товста; що в них на стодолі була пара бузьків та й вивела троє молодих, але одно скинули з гнізда; що дяк найшов на дорозі стару підкову, приніс її до Микольця, бо думав, що то його коні загубили, — такий ретельний. І клепає, і клепає.

— Єзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, бо мене вуха болять! — уговкувала його Галя.

Не було того способу, щоби заманити Славка на розмову про батька в чотири очі з їмостью. Як лише хто підступав до нього, аби намовити його до цієї розмови, то він здвигав раптовно плечима, випускав із-поміж віддутих губів якийсь дивний голос “бв” і тікав у противний бік. Соромився матері, а при тім боявся забобону. Був переконаний, що забобон зачинає вже показувати свої примхи. А на це переконання мав Славко видні докази як на долоні. Він знав, що йому належить заплата за його дотеперішню гризоту. Знав також, що цю заплату одержав в особі Броні. Але, з другого боку, був певний, що за поодинокі, часткові хвилини радощів ждуть його такі ж частини смутку. Таких радісних хвилин зазнав досі дуже багато, тепер прийшла черга на всілякі неприємності. Одну вже й переніс на собі, коли через неуважливість Броні аж мусив тікати з родинної конференції. Другої ж неприємності вже не хотів цього вечора перебути. Зрештою, через те, що вважав себе так, якби переможцем над дотеперішніми життєвими невзгодинами, та брався Славко перехитрити свій забобон. Старався навмисне спровадити на себе малі неприємності, щоби тим самим збутися великих. Волів, щоби на нього гнівалися за те, що не хоче йти на розмову, аніж мав би почути від матері щось таке, що розвіяло би всі його плани й надії. Для того тікав і не хотів послухати ніякої намови. Ще мав такий вигляд, що при втечі може вдаритися в коліно, а це чей же

також неприємність. Радше перенести не знати який великий біль у коліні, аніж довідатися від матері про перешкоди побратися з Бронєю. Ця суджена, що врятувала його від такого страшного клопоту, та варта в нього стільки, щоби витерпіти задля неї біль хоч у коліні.

Не вдалося їмості й на другий день поговорити зо Славком на самоті. Він за нічим іншим не пантрував, лиш за тим, чи їмость припадкове не злагодилася взяти його на розмову. Коли ж помітив по їмості найменшу признаку такого наміру, то зараз щезав з хати. Це не завдавало йому багато труду, бо надворі прояснилося зовсім, сонце пригрівало, а по боках дороги показалися сухі стежки. Міг утікати світ за очі. Але він у таку далеку дорогу не випускався. Забігав найдалі до школи й ховався під крила своєї судженої. Отже й там не найшов сподіваного спокою, бо Галя шепнула Броні, щоби намовляла Славка, нехай буде супроти матері чемніший.

Школа стояла серед села, недалеко церкви. Дістатися ж туди, як надворі болото, було дуже тяжко, бо дорога вела поперек невеличкого яру, що через нього протікав малий каламутний потічок. Правда, на цім потічку стояв вербовий з поруччям місточок, але пробратися до нього сухою ногою було годі. Бо в тім потоці напоювали пастухи худобу, згонили її перед містком у долину над потік. Через те худоба так розмішувала дорогу і всувала береги, що в цім місці в найбільшу посуху стояло заєдно болото. Славко знав його обминати. Недалеко містка перелазив через пліт у город, заходив у лозину, що росла над потоком, продирався крізь ту лозину, перестрибав у найвужчім місці потік і за містком перелазив знов на дорогу.

Отакими зусиллями добирався Славко й на третій день до школи. Вона стояла над яром і різнилася тим від інших мужицьких хат, що була з ганком на побілених стовпах і з дзвінком над стріхою, зараз біля димника, та обведена, намість плотом, парканом із дощок. На лихо, збудована була з дуже доброго матеріалу, бо хоч дуже стара, то не вимагала навіть ніякої направи. Через те громада, хоч і бачила, що їх школа вже затісна на тільки дітей, та не хотіла ніяк виставляти нову.

Помешкання вчителя було також тісеньке. Ще для Броні воно вистачало, але жонатий чоловік не мав би де поміститися з родиною. Кухня така маленька, що як три люда в ній стало, то на четверте вже не було місця. І в такій кухні від стіни майже до порога простягалася велика, старосвітська піч. Зараз із кухнею межувала вузенька кімната, де стояло ліжко, супроти нього софа, побіч два крісла, а на іншу обстанову не було вже місця. Аж за цею кімнатою находилася більша хата, буцім світлиця, з двома вікнами, де вже містився стіл, комода, кілька крісел, шафа тощо.

Славко ввійшов через кухню, бо спереду не хотів заходити, аби діти не виділи. У кухні, як щоднини, так і сьогодні, застав дев'ятилітню дівчинку, Гапку, що послугувала Броньці. Це була дівчина дуже жвава й кілька рази вздріла Славка, то так і вмирала зо сміху. Вона завсіди зазірала крізь дірочку від ключа до тої вузенької кімнати, де пересиджував Славко з Бронєю, виділа всі їх найпотаємніші вчинки, чула найсердечнішу розмову й сміялася до загину. З нею провадив Славко щоднини одну й ту саму розмову:

— Чого ти, Гапко, смієшся?

Гапка відвертала голову, закривала рот і ніс рукавом та й відповідала:

— А де ж я сміюся?!

При тім загачений на хвилину сміх проривався з її грудей голосним реготом, і вона втікала в кут та аж товкла головою до стіни зосміхи.

Заки приступила Броня до властивої речі, себто щоби намовити Славка поговорити на самоті з матір'ю, дозволила йому вперед на звичайні пестоші. Обіймалася з ним, цілувалася, як звичайно водиться поміж судженими, коли ніхто на них не дивиться, опріч Гапки крізь дірочку. Славко полюбив-таки Броню. Раз для того, що вона визволила його з тої тяжкої неволі, в якій він томився й мучився через кілька літ, а друге, що вона поступала з ним так, як він привик помежи львівськими дівчатами, що ловили його попід мурами. Тепер же завважив навіть, що вона дуже

гарна. Ті чорні очі, неначе завсіди втворені, що вдвлювались і тулялися до його чола, лица, губів, та вони топили йому серце, немов віск. Та болюча, застигаюча на губах усмішка та вливалася в його груди якесь тепло, якесь бажання пригортати Броню до себе. А якими милими, якими чарівними здавались йому пікантні слова, що виходили з тих губок, які кінчилися маленечкими ямками.

— Ти дуже красна! — говорив їй Славко, не зводячи з неї очей.

— Сподобалася тобі? — запиталася вона якось віднехотя.

Тоді Славко хвилину подумав, ніби чогось вагався, потім нахилив голову й витріщив спідлоба на свою суджену перелякані очі.

— А я який? — обізвався з якоюсь розпукою в голосі й виговорив ті слова так хутко, що його суджена більше догадалася, аніж вирозуміла їх.

Дожидаючи відповіді, Славко спустив очі в долину й, щоби чимось зайнятися, щипав пальцями кінець свого носа.

— Та й ти для мене красний, — відповіла суджена, а на кінцях її губів показалися маленькі ямки від легенької усмішки.

Славко приємно засоромився.

Вона пригорнула його до себе, назвала коханим дурником і взяла намовляти, щоби поговорив з матір'ю. Він здвиг раптово плечима і віддув губи. Випустив з-поміж них дивний голос, але він не подобав уже на “бв!”, лиш більше на “уммб!”. Одначе суджена доти не перестала намовляти, доки не стало на її. Переконувала його, що вперед треба покористуватися всіма добрими способами, а потім, як не вдіється нічого по-добру, то підуть наупір. Вона йому в тім допоможе. А коли він її тепер послухає, то опісля вона сама воюватиме. О, вона знає всілякі способи, про які йому й не сниться. Навіть не скаже йому про них тепер. Аж як прийде на це пора, то сам побачить і не надивується, що вона така відважна.

Славко дався переконати. Йому нараз засіяла в голові чудова думка: “Адже я вже не є невірник! Я вже визволився з того невірництва. Чого ж мені ще боятися? Хто мені що зробить?” Пішов від Броні просто до матері.

Отже дорогою роздумав собі, що обережність ніколи не завадить. Бо нема таких ясних справ, котрі би забобон не міг обернути в темряву. Це вже не раз зазнав Славко на собі. От хоч би й тоді, коли думав про самогубство. Здавалось йому, що вже нічого гіршого не годен йому забобон удіяти. Аж показалося, що неправда. Тож обережність ніколи не завадить. Цю обережність придумав собі Славко таки на дорозі.

Вона ж була ось яка: Славко постановив найти собі самому тепер якусь неприємність, щоби тим самим не стріла його більша неприємність перед лицем матері. Хотів попередити події. В той спосіб кине два гриби в борщ: і його теорія матиме надолуження, і він сам не попадеться в сильце. Таку ж неприємність легко найти таки тут, на дорозі. Славко піде просто на місток, не обходитиме його через город. Залізе в болото, поваляється, промочить черевики та й... хіба ж це належить до приємності?

Лиш відважно наперед! Адже він уже не є невірник!

І не надіявся Славко такої великої неприємності, яку найшов у болоті перед містком. Болото загуло, вхопило його за ноги, як руками. Заліз по самі коліна, витягав за ногами цілі тачки болота. Воно шелестіло, цмокало, а як Славкові вдалося витягнути ногу, то воно дивувалося якимось підземляним голосом: “Хав!”

Як вийшов на сухе, то ледве-ледве тягнув ноги за собою, такий тягар почіплявся до них. За кожним поступом облітало потрохи болото й значило за Славком дорогу мокрими чорними купками. А все ж таки йшов, неначе в мокрих, облизлих кайданах.

“Отже, я вже не є невірник! — думав Славко. — Тепер можу поговорити з матір'ю. Одну неприємність я вже перебув, друга мене не так борзо стріне”.

— Славку! Славку! Та де ти так заліз?! — кричав на нього Микольцьо. — Укінці, чекай! Не йди такий до хати. Гандзю, ходи, обчистиш панича.

Гандзя обтесувала Славкові штани з болота патином. Але це не набагато придалося, таки треба було змінити спідню гардеробу зовсім.

Багатий на одну неприємність більше, приступив Славко відважно до розмови з матір'ю.

— Що ж ти, Славочку, навіть не цікавий довідатись, що чувати дома? — докоряла йому злегенька їмость.

Славко думав-думав і нарешті запитався:

— А Лорд що робить?

— А що ж би? Розгонить кури та й наносить блохи до хати.

Знов задумався Славко глибоко. Потім зігнув голову й глипнув на їмость переляканими очима.

— А Краньцовська? — запитався так хутко, що їмость не вирозуміла.

— Хто?

— Краньцовська, — повторив Славко з розпукою.

Їмості неначе прояснилося в голові. Отже не хотіла ще вірити своєму здогадові.

— Не знаю, — відповіла, трохи вагаючись, і пильно вдивилася в обличчя Славка. Завважила по нім, що він осердився.

— Як то? Не приходила ані раз? Не питалася за мною?

Їмость вагувалася, чи сказати йому правду, чи ні. Ще таки не була певна, чи здогад її правдивий. Отже на всякий випадок Броня не здавалася їй уже такою злою, як перше, їмость постановила окрити правду перед Славком.

— Вона має свою грижу. Де їй тепер до відвідин? Краньцовський знов пішов блудом по селлах.

Давно забута гризота присалася знов до Славкового серця. “Отже-таки зрадниця! Підла зрадниця! — думав Славко. — Лиш дурила мене, та й годі”. Почував ненависть до Краньцовської.

— А ти, Славочку, не поїхав би додому? Поїдь, поїдь! Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так на галай на балай.

Він здвиг раптом плечима, віддув губи й пропустив поміж них оба дивні голоси: “бв!” і “уммб!” Ні за що в світі не поїхав би тепер додому. На те місце, де стільки мук зазнав? Тут йому дуже добре, навіть ямки не потребує порпати. Їсти — вволю, спати — до хвороби тяжкої, відвідини Броні, таракотання Микольця, вечором — гра в карти. Які ж добра більше може дати людське життя? Адже це той ідеал, про який він мріяв тих безсонних ночей у Вороничах!

Їмость не силувала його, щоби їхав з нею. Вона так, як згодилася вже на нову Славкову долю, хоч не казала це нікому.

“Йому треба такої жінки, щоби опікувалась ним, як рідна мати, — думала їмость. — А Броня вже поважна та й дуже розумна. Що там людські поговори?”

З тим і від'їхала їмость, обіцяючи перекопати панотця та написати дітям якнайборше про вислід намови. Але всі вже знали, який то вислід буде.

Тим-то ввечір при склянці пива поклонявся Микольцьо добрим здоров'ям новоженцям:

— Укінці, як лист на дереві, як квітки в городі, так ви любіться, молодята. Нехай, укінці, щастя вас ніколи не опустить. Бо, вкінці... перепрашаю, нарешті, бажання ваші сповнилися. Ми будемо приїздити до вас два-три рази на тиждень. А пам'ятай, Славку, та й ви, панно Броню, цілий Окоцім, ціле Пільзно. Вкінці... перепрошаю, нарешті, запросимо секретаря з ради повітової, чи трапить по півночі до дверей, як ми його напоїмо, запросимо...

Микольцьо став вичисляти всіх знайомих і про кожного розповідав, що він робитиме, як уп'ється.

— Єзус! Марія! Кінчи вже, Микольцю, бо мене вуха болять. Кажі “многая літа” та й досьць з них!

— Многая літа! — закінчив Микольцьо, вволяючи Галину волю.

Бронця ж поїхала на другий день до міста сповістити інспектора, що все склалося гаразд.

А їмость приїхала додому з полудня. Застала панотця, що злагодився вийти в село.

— Знаєш? Із Славком не так зле, як здавалося.

Панотець стояв з капелюхом у руках і майже підніс одну ногу, аби зачати похід. Та як почув їмостині слова, то зупинився:

— Не відміняють штемплів, я вже розвідувався.

— Дай уже спокій з тими штемплями. Коби лиш стілько шкоди.

Панотець приступився ближче до їмості та й шептав до неї:

— Кажу тобі, стидаюся показати пастухові на очі. Бігме, стидаюся! Обходжу його, втікаю перед ним.

Нагадав собі, що має пильну орудку та й налякався.

— Ой! Та то тепер днина — година. А я так не маю часу, так не маю часу!

Таки вибіг із хати. Подріботав борзенько просто в поле. Там орав Неважук під жито.

Припізнівся, сльота не дала в пору зробити. А то ще й барабуля не викопана. Неважук підгонив коні: “Гайда! Нема коли спочивати, праця пропадає”.

А панотець підбігав за плугом, як лошак! То з цього боку, то з того. Спотикався по борознах та розплугах, а все випитувався в Неважука про військові звичаї. Неважук кидав у відповідь по слову, не зупиняючись у роботі ані на хвильку. Нехай панотець вибачають, бо час уже пізній.

— Як? Як? — перепитував панотець. — Бога?

— Та так. Такий якийсь нарід поганий, серби, чи кровати, чи мара їх знає, то кленуть у господа бога так, як ми в матір. А з них найбільше при воську майорів та оберштів... В’йо, маленькі, нема коли спочивати.

Скоро панотець зміркував, що Неважук уже досить нарозповідався, а сонечко ще не заходить, то брався Неважукові віддячити. Розповідав йому, як давно били в школі. Кождий школяр мусив говорити в школі й поза школою по-німецьки. Як же котрого зловили на тім, що говорить інакше, зараз йому шпрахцайхен (таку табличку) в руки. Тепер бігай із тою табличкою доти, аж доки не пощаститься спіймати другого такого, що не хоче по-німецьки балакати. Приходиться на другий день у школі: ану, в котрого, хлопці, шпрахцайхен? Зараз його на лавку: лягай! Б’ють.

— Такий нарід битий! — дивується Неважук.

Але те оповідання не йшло панотцеві гладко. Він зупинявся, припочивав, віддихувався. А все через те, що не здужав так хутко скакати по борознах за плугом. Застарий уже на лошака.

Їмость знала, що їй прийдеться ще потішити панотця за його сором перед пастухом. Така вже її доля. Нагадала собі, як її перших двоє дітей умерло, то й тоді вона мусила панотця потішити, хоч один бог знає, як вона тоді сама потребувала потіхи. Та нічого було їй діяти. Панотець причепився й товк усе одної й тої самої, що йому жаль, він не може собі ради дати. Ані їсти, ані спати не годен. Доти товк, доти її ссав, аж доки вона його не потішила. Отаке ж саме буде тепер із тим соромом перед пастухом. Погане, дуже погане таке життя!

Їмость почувалася одним одна на цілім широкім світі. Сама-самісінька. Бо й до Краньцовської їй тепер годі вказатися. Що ж вона Краньцовській скаже? Чи не ліпше було дійсно забрати Славка додому? Коли йому треба матері, то нехай буде під опікою рідної матері. Нехай їмості здається, що він каліка, що не годен на себе заробити, що треба його вдержувати до самої смерті. Як же ж воно можна так покинути сина на поталу невідомій долі?! Адже тут пустка, навкруги пустка. Є люди, але ані однісінької живої душі. Був одним один Славко та й не осталося по нім ані сліду! Що ж їй тепер діяти? Невже прийдеться сидіти заложивши руки, так дождити смерті з косою?

Нема ж і надії ні на що інше.

З такими думками лягла їмость спати. Отже не вснула ані на волос. Утік сон за ліси, за гори. Збудив натомість у думках їмости всі спомини пережитого й перебутого. Не зазнала спочинку, але напирала собі тою неспаною нічкою болю голови.

На другий день рано вийшла їмость на свіже повітря, — чи не перестане від того боліти голова. Надворі стояла тиха, осіння погода. Небо чисте, ані однісінької хмарки. Сонце зійшло ясне, наче викупалося в росі. Та й роси ж тої, роси! Немов проїдала їмостині черевики та гризла ноги. Аж холодом проймало.

Попри вузькі загінці мужицького жита пішла їмость аж до лісу. Чатиння встелило пісок густо-густо. Отже на соснах ані знаку від того; вони зеленіють так, як зеленіли літом. Аж ось в однім місці встелена земля пожовклим листям. Відки його тільки? Їмость підглядала, перебирала очима дерево за деревом. Он-он стоїть берізка. Сама-одна поміж стільки соснами. Тоненька вона та марна, але висока, як і всі дерева навкруги неї. Зняла вгору безлисті гіллячки, бідна сирітка поміж чужим народом. Доки зеленіла широким листям, то ніхто її не назирав. Аж тепер її побачили, як постелила свій лист кругом себе по землі, а сама заціпеніла на довгий мертвецький сон зимовий. Їмости здавалося, що ця берізка — її Славко.

Свіже повітря допомгло їмости: вертаючи назад додому, вона вже позбулася болю голови. Але думки її нічого веселого їй не віщували. Таки треба дождатися смерті з косою. Життя її закінчене до самого верху: нічого проти долі бунтуватися. Правда, не такі вона надії мала на Славка. Та що діяти?

“Не знати, чи є така душа на світі, якій поводить ся так, як вона собі цього бажає?” — думала їмость, а легенький сум обгортав її душу.

Постановила таки сьогодні написати до дітей, що батько згоджується, нехай означають час шлюбу, коли новоженцям буде догідно.

“Пропало; іди, Славку, межі люди! Чому ти маєш бути ліпший як другі? Ах, які ж ті мужчини всі ні до чого!”

Так роздумувала їмость і нараз побачила перед собою Дибка, молодого, в тих літах, що Славко.

Виділа докладно лишень його обличчя, решта ж його статі ховалася в тумані. А обличчя неначе в святця: кругом нього горить проміння веселкою. Їмость протерла очі рукою.

— Ах, це ти, небого?

Стерла з повіків сльозу, що мінилася проти сонця красками веселки. З нею разом стерла їмость із свого серця всі спомини про Дибка. Знала, що він їй уже ніколи не нагадається. Чи він досі жив — про це байдуже, сьогодні ж він умер для їмости. Старе її серце не потребуватиме ні від кого ніякої розради.

Стояла біля тих вузьких загонів мужицького жита. Густе воно, як щітка, їмость дивувалася дивним дивом. І як вона цього перше не помітила? Адже це мужицьке жито та зродило через ніч ягоди. На кождім листочку, але що називається на кождім, на кождісінькім, на самім кінчику, по ягідці. Та ще й які ягоди? Голубі-голубі, одна в одну. Голубі, як небо, ще кращі від неба. Бо та голуба краска жие, світить голубими вогниками. Аж за очі ловить, аж скобоче в очі. Не таке яскраве небо, не такі яскраві зірки нічної пори на нім.

А ось одна ягідка горить. Горить полумінню. Червоним світлом, рожевим, жовтим, синім, голубим. Розлилася в тім світлі, не пізнаєш, де кінчиться ягідка, де починається полумінь.

За нею займилася друга, а там третя. Якийсь невидний палій робить пожежу між ними, й вони перекидаються в найкраще каміння. Нема йому назви, ані ціни нема. За ніякі скарби світу не купити їх.

А он-он поміж листочками... Їмость аж налякалася. Там видно зорю, як вона хитається між

небом і землею. Як піднесеться до неба, то світить голубим світлом, як же спуститься на землю, то горить усілякими красками. Це падуча зірка. Небо не хоче її задержати, та-бо й земля не приймає. Тож паде вона в долину й піднімається вгору. Раз у раз.

Відкіля ж вони взялися тут, ті ягоди? Ніде їх тут не було, лиш роса на їх місці. Вони стояли в боднях у божій коморі, там, на небесах.

Ніщо інше, лиш, певне, якесь непосидюче та збиточне янголятко не мало інакшої роботи та закралося до божої комори. Понабирало тих ягідок повнісінькі пазушки. Злинуло нічної пори понад мужицькі жита та й ну ж шкоду робити, розсівати та розкидати ті ягоди повними пригорщами. Аби шкода була. Сіє... сіє... сіє!

Навмисне... на збитки... навмисне!

Мало ж воно велику втіху з такої забави.

Але за радощами поступає слід у слід сум і гризота.

Ой, чи не виб'ють же в небі те янголятко порядно за таку пустоту?! За те, що змарнувало тільки добра, порозкидавши його поміж мужиків!